

BACHELORSRIPTIE COMMUNICATIE- EN INFORMATIEWETENSCHAPPEN

Thema 5: Het gebruik van media bij de ontwikkeling van het
begrip 'dood' bij jonge kinderen

DE INVLOED VAN 'THE LION KING' OP HET BEGRIP VAN DE DOOD BIJ KINDEREN

THE INFLUENCE OF "THE LION KING" ON CHILDREN'S UNDERSTANDING OF DEATH

Begeleider: Dr. Laurie M.C. Faro

Student: Nathalie Vleemingly

Naam cursus: 1920 Bachelorscriptie (LET-CIWB351-2019-SCRSEM2-V)

Aantal woorden: 7496

INHOUDSOPGAVE

Samenvatting	blz. 3
Aanleiding	blz. 3 t/m 4
Theoretisch kader	blz. 4 t/m 10
Methode	blz. 10 t/m 14
Resultaten	blz. 14 t/m 22
Discussie	blz. 22 t/m 25
Conclusie	blz. 25
Literatuur	blz. 25 t/m 29
Bijlagen	blz. 30 t/m 44
Bijlage 1: vragen en scoringscriteria 'Death interview'	blz. 30 t/m 32
Bijlage 2: vragenlijst voor ouders	blz. 33 t/m 35
Bijlage 3: informatie voor ouders	blz. 36 t/m 39
Bijlage 4: toestemmingsverklaring	blz. 40 t/m 41
Bijlage 5: debriefing	blz. 42
Bijlage 6: codeerschema	blz. 43
Bijlage 7: verklaring geen fraude en plagiaat	blz. 44

SAMENVATTING

Het is belangrijk om kinderen te helpen bij het begrip van de dood (Corr, 2010).

Het filmfragment uit *The Lion King* waarin de dood van de vaderleeuw Mufasa en het rouwproces van zijn zoon wordt uitgebeeld, kan volgens Longbottom & Slaughter (2018) een nuttige bijdrage leveren aan het begrip van de dood bij kinderen. Naar de invloed van media op het begrip van de dood bij kinderen blijkt echter weinig onderzoek beschikbaar (Cox, Garrett & Graham, 2005 ; Longbottom en Slaughter, 2018). Het doel van dit onderzoek is om hier meer inzicht in te verkrijgen door de volgende onderzoeksvraag te beantwoorden: “In hoeverre speelt het filmfragment, waarin de vaderleeuw komt te overlijden en het zoontje bij zijn lichaam rouwt om zijn dood, uit *The Lion King* uit 1994 een rol bij het begrip de ‘dood’ bij kinderen van zeven/acht jaar?”.

De onderzoeksvraag is beantwoord door een kwalitatief onderzoek waarbij tien kinderen zijn geïnterviewd. Bij deze interviews is er gebruikgemaakt van de methodiek van ‘Death interview for children’ van Slaughter en Griffiths (2007). Daarbij hebben de ouders van de kinderen vragenlijsten ingevuld waardoor er inzicht is verkregen in eventuele beïnvloedende factoren en is er literatuuronderzoek gedaan om meer inzicht te krijgen in bestaande theorieën. Uit de resultaten van het onderzoek blijkt dat kinderen na het bekijken van het fragment een groter begrip van de dood toonden dan vóór het bekijken van het fragment. Het is niet duidelijk of kinderen echt meer begrip hebben verkregen door het bekijken van het fragment, of doordat kinderen het goede antwoord hebben onthouden.

Wel kan uit het onderzoek worden opgemaakt dat dit soort fragmenten, de input van de ouder, directe ervaringen en religie kinderen handvatten kunnen geven om een beter begrip van de dood te tonen.

AANLEIDING

‘De dood’: een onderwerp dat ouders niet als het meest gemakkelijke onderwerp beschouwen om te bespreken met hun kind (Nguyen & Rosengren, 2004). Vooral in tijden waar de dood veel wordt besproken, zoals tijdens de Coronacrisis in 2020, is het belangrijk om kinderen te helpen bij het begrip van de dood (Corr, 2010). Hoe ouders de dood bespreken met hun kind is vaak afhankelijk van de cultuur (Menendez, Hernandez, & Rosengren, 2020). Dezelfde cultuur speelt ook een rol in hoe de dood wordt getoond in de

media (Menendez et al., 2020), wat weer invloed heeft op het begrip van de dood bij kinderen (Sedney, 1999). Verhalen die al dan niet in de media worden getoond kunnen kinderen veel bijbrengen (Hoeken, Kolthoff & Sanders, 2016), mogelijk ook over de dood. Longbottom en Slaughter (2018) noemen in hun onderzoek meerdere voorbeelden van de vertoning van de dood in films die kunnen bijdragen aan het begrip van de dood bij kinderen. Één van de voorbeelden die zij noemen is de film *The Lion King*. Voornamelijk het fragment van de dood van de vaderleeuw Mufasa, kan kinderen door de realistische vertoning een nuttige bijdrage leveren aan het begrip van de dood, stellen Longbottom & Slaughter (2018). In dit onderzoek staat de volgende vraag centraal: “In hoeverre kan een film(fragment) daadwerkelijk een bijdrage leveren aan het begrip van de dood bij kinderen?”.

THEORETISCH KADER

Begrip van de dood bij kinderen

Kinderen zijn meestal nieuwsgierig naar ‘de dood’ of dingen die hieraan gerelateerd zijn en kunnen hierdoor, wanneer bijvoorbeeld hun oma is overleden, vragen gaan stellen zoals: “Wanneer komt oma terug?”, “Gaaf oma morgen ook mee naar de speeltuin?” (Corr, 2010). Ook kunnen kinderen wanneer zij de situatie niet helemaal begrijpen een eigen uitleg aan de situatie gaan geven die meer angst oproept dan de realiteit (Corr, 2010). Door kinderen te helpen met hun begrip over de dood kan angst over wat er speelt worden verminderd (Slaughter & Griffiths, 2007). Uit onderzoek naar begrip van de dood bij kinderen van Slaughter en Griffiths (2007) blijkt namelijk dat hoe volwassener het begrip van de dood bij kinderen is, hoe minder angst zij voor de dood zullen hebben.

Theorieën over het begrip van de dood bij kinderen

Studies naar het begrip over de dood bij kinderen worden al vele jaren gedaan (Corr, 2010). Één van de eerste theorieën op dit gebied is die van Maria Nagy (Corr, in Corr, 2010). Nagy (1948) stelt dat het begrip van de dood bij kinderen in drie stadia ontwikkelt, namelijk: (1) er is geen definitieve dood, (2) dood is een persoon en (3) de beëindiging van het lichamelijke leven. Aan deze drie punten zijn door Nagy en andere onderzoekers leeftijden gekoppeld (Corr, 2010). Na Nagy is de ontwikkeling van een volwassen begrip van de dood bij kinderen

door veel onderzoekers vastgelegd in een aantal sub-componenten (Slaughter & Griffiths, 2007). De meeste van deze onderzoekers zijn het eens met de volgende vijf sub-componenten, die volgens hen in een relatief strakke, opeenvolgende volgorde bij kinderen van vijf tot tien jaar worden ontwikkeld:

1. *Onontkoombaarheid of algemeenheid* - levende dingen gaan dood;
2. *Toepasselijkheid* – alle levende dingen krijgen te maken met de dood;
3. *Onomkeerbaarheid of permanentie* – dode mensen kunnen niet meer levend worden;
4. *Beëindiging* – door de dood stopt het lichaam met functioneren;
5. *Causaliteit* – het niet meer functioneren van het lichaam heeft de dood als gevolg (Slaughter & Griffiths, 2007).

Uit meerdere studies waarin de volgorde van het verkrijgen van de sub-componenten is onderzocht blijkt juist dat het sub-component 'Onomkeerbaarheid' als eerste wordt verkregen, daarna de sub-componenten 'Toepasselijkheid', 'Onontkoombaarheid', 'Beëindiging' en ten slotte 'Causaliteit' (Slaughter & Griffiths, 2007).

Een studie van Slaughter en Griffiths (2007) bevestigt dat hoe ouder het kind is, hoe volwassener het concept van de dood is. Hierbij moet rekening gehouden worden dat er tussen kinderen wereldwijd en afhankelijk van de maatschappelijke context veel verschillen bestaan, bijvoorbeeld door het meemaken van oorlog of verlies en ziekte (Corr, 2010). Naast deze ervaringen (eventueel met de dood) stellen Wass en Towry (in Corr, 2010) dat het denken van kinderen over de dood ook wordt beïnvloed door de communicatie van volwassenen en de samenleving om hen heen, en de cultuur.

(Directe) ervaring met de dood

Meerdere studies naar het verband tussen ervaring met de dood en het verkrijgen van begrip hierover bij kinderen geven geen eenduidig resultaat (Longbottom & Slaughter, 2018). Deze verschillen in resultaten kunnen komen doordat er verschillende ideeën zijn over wanneer er sprake is van ervaring (Mahon & Goldberg, 1999). De ervaring is in meerdere studies op verschillende manieren gemeten (Longbottom & Slaughter, 2018). In de verschillende studies is ook geen rekening gehouden met factoren die mee kunnen spelen, zoals in hoeverre het kind betrokken was bij de uitvaartplechtigheid (Longbottom & Slaughter, 2018). Het verschil in resultaat zou ook kunnen komen door de leeftijd; Matalon

(in Longbottom & Slaughter, 2018) stelt namelijk dat bij kinderen ouder dan zes jaar het concept van de dood niet beïnvloed wordt door een directe ervaring hiermee.

Communicatie tussen ouder en kind over de dood

Wanneer kinderen een ervaring met de dood hebben, is dit vaak de aanleiding om een eerste gesprek over de dood te voeren met het kind (Renaud, Engarhos, Schleifer & Talwar, 2014). De communicatie tussen ouder en kind over de dood heeft een beïnvloedende rol bij het begrip hierover bij het kind (Longbottom & Slaughter, 2018). Ouders vinden het echter minder gemakkelijk om over het onderwerp 'dood' te praten met hun kinderen dan over andere onderwerpen (Nguyen & Rosengren, 2004). Daarbij kan het voor het begrip van de dood bij jonge kinderen nadelig zijn wanneer ouders gebruikmaken van eufemismen, zoals 'we zijn haar verloren', omdat de biologische aard van de dood hierbij wordt vermeden en ze kinderen het idee kunnen geven dat dode mensen kunnen terugkeren (Longbottom & Slaughter, 2018).

De leeftijd van het kind beïnvloedt wat ouders met het kind bespreken (Longbottom & Slaughter, 2018). Uit meerdere studies blijkt dat veel kinderen van drie jaar al een aantal sub-componenten van de dood begrijpen en dat de meeste kinderen tussen vijf tot zeven jaar een volledig begrip van de dood verkrijgen (Longbottom & Slaughter, 2018).

Door oudere studies, waarin andere leeftijden worden genoemd met betrekking tot de ontwikkeling van het begrip van de dood, zijn er veel verschillen tussen wanneer ouders denken dat hun kinderen de dood begrijpen (Longbottom & Slaughter, 2018). Dit kan één van de redenen zijn waarom ouders wachten met het bespreken van de dood totdat er zich bepaalde omstandigheden voordoen, waardoor ze worden gedwongen om over de dood te praten (Rosengren, Gutiérrez & Schein, 2014; Stambrook & Parker, in Longbottom & Slaughter, 2018). Hoe ouders inhoudelijk over de dood praten met hun kinderen kan worden verdeeld in twee groepen: (1) feiten en verklaringen in een wetenschappelijke vorm en (2) het bieden van geruststelling op religieus, spiritueel en emotioneel gebied (Longbottom & Slaughter, 2018).

Cultuur (en religie)

Ouders kiezen er vaak voor om de dood uit te leggen met behulp van religie, terwijl de vragen van de kinderen juist vaak over de biologische aspecten van de dood gaan

(Bridgewater, Menendez & Rosengren, in Menendez, Hernandez & Rosengren, 2020 ; Gutiérrez et al., 2019). Mogelijk komt dit doordat ouders denken dat kinderen de biologische aspecten niet begrijpen, er angstig van worden en de spirituele en/of religieuze uitleg meer troost biedt omdat deze impliceren dat relaties met de overledene door kunnen gaan (Menendez et al., 2020; Bluebond-Langner & Gibson, 1979; Gaab, Owens, & MacLeod, 2013).

Cultuur speelt een belangrijke rol in het begrip van de dood bij kinderen, omdat kinderen kennis vergaren uit hun omgeving (Menendez et al., 2020). Culturele verschillen zijn ook terug te zien in de manier waarop kinderen betekenis geven aan de dood, blijkt uit meerdere studies (Menendez et al., 2020). Verschillende studies geven het inzicht dat de culturele normen met betrekking tot (1) de mate waarin kinderen deelnemen aan rituelen rondom de dood, (2) het tonen van content gerelateerd aan de dood in de media en (3) de openheid van ouders allemaal invloed hebben op het concept van de dood bij kinderen (Menendez et al., 2020). Zo stellen Wenestram en Wass (1987) bijvoorbeeld dat ten tijde van hun onderzoek Zweedse kinderen de dood anders begrepen dan Amerikaanse kinderen, doordat de dood in Amerikaanse media werd getoond en in de Zweedse media niet.

(Beeldscherm)media

De mediaconsumptie van kinderen onder de acht jaar is naar schatting ongeveer drie uur per dag, waarbij film en televisie onder het merendeel van de tijd vallen (Longbottom & Slaughter, 2018; Rideout, 2013; Yu & Baxter, 2015). Hierdoor brengt de media, net zoals school en familie dat doen, kinderen waarden, idealen en specifieke rollen bij (Tenzek & Nickels, 2017; Robinson, Callister, Magoffin & Moore, 2007), en ook verkrijgen ze zo kennis over de dood (Sedney, 1999). Volgens de observationele leertheorie van Albert Bandura (1978) leren kinderen onder andere gedrag door anderen te observeren, al dan niet via de media. Kinderen nemen echter niet alles zomaar aan uit de media; content uit de media wordt geëvalueerd en geïnterpreteerd op een manier dat dit past in hun eigen leefomgeving (Valkenburg, 2008).

Van vijf tot acht jaar bevinden kinderen zich in een soort overgangsfase in hun vermogen om fantasie en realiteit te onderscheiden in de media en wordt de aandachtsboog groter, waardoor kinderen nu veel langer naar films kunnen kijken (Anderson et al., 1986 ; Ruff & Lawson, 1990). Ook hebben kinderen in deze leeftijdscategorie minder interesse in

programma's met educatie als doel (Rice et al., 1990) en is er meer behoefte aan entertainment dat sneller en moeilijker is met hoofdpersonen die minder aardig zijn (Valkenburg, 2008). Vanaf vijf jaar focussen kinderen zich steeds meer op de hele verhalen en de inhoud van de film (Valkenburg, 2008). De actie uit films biedt kinderen de mogelijkheid om even uit het dagelijkse leven te kunnen ontsnappen, en hierdoor ervaren zij plezier door te fantaseren dat zij dezelfde kenmerken als de actiehelden in de film hebben (Valkenburg, 2008). Vooral simpele verhalen met stereotiepe karakters spreken kinderen aan, deze gebruiken zij bij hun proces van ontwikkeling (Davies, Buckingham & Kelley, 2000).

Verhalen

Mensen, en dus ook kinderen, leren namelijk door het zien en horen van verhalen, doordat verhalen hun gedragingen, overtuigingen en houdingen aanpassen (Hoeken, Kolthoff & Sanders, 2016). Door de ervaringen die de karakters uit een verhaal meemaken leren we nieuwe dingen (Toolan, in Hoeken et al., 2016). In narratieve overtuiging is identificatie belangrijk (Hoeken et al., 2016). Identificatie werkt overtuigend doordat mensen gevoeliger zijn voor de houding van het karakter waarmee zij zich identificeren en door de consequenties die de karakters ervaren door een bepaalde gebeurtenis (Green & Donahue, in Hoeken et al., 2016). Uit een studie van Hoeken, Kolthoff en Sanders (2016) blijkt dat mensen zich meer identificeren met de protagonist van het verhaal dan met karakters die veel overeenkomsten met hunzelf vertonen. Door taal strategisch in te zetten zullen mensen zich dus sterker identificeren (Hoeken et al., 2016). Daarbij kan identificatie ook plaatsvinden wanneer je een personage 'leuk' vindt (Brown, 2015). Naast volwassenen, nemen ook kinderen, vooral wanneer zij een hoge betrokkenheid bij een narratief hebben, gedragingen van karakters over (Dore, Smith & Lillard, 2017). Het beïnvloedende effect van een karakter op de denkwijze en het gedrag bij kinderen doet zich voor vanaf de leeftijd van minstens zeven jaar (Dore et al., 2017). Ook blijkt uit een studie dat verhalen nieuwe kennis kunnen bijbrengen aan jonge kinderen (Kelemen, Emmons, Schilacci & Ganea, 2014). Deze nieuwe informatie kan serieus zijn, maar kan op een speelse manier aan kinderen worden geleerd door gebruik te maken van *entertainment education* (Das, den Elzen & Hoppener, 2018). Het is dus mogelijk dat kinderen door verhalen over de dood zouden kunnen leren.

Kinderfilms en sprookjes

Een voorbeeld van *entertainment education* over de dood is de aflevering 'Farewell Mr Hooper' van de Amerikaanse variant van de televisieshow 'Sesamstraat', waarin feitelijke en openhartige discussies worden gevoerd over de dood en de rouwperiode (Longbottom & Slaughter, 2018). Het fragment wordt nog veel gebruikt om de dood aan kinderen uit te leggen (Longbottom & Slaughter, 2018). Uit meerdere studies blijkt echter dat veel kinderfilms en –boeken informatie over de dood bevatten die onrealistisch, verwarrend en schadelijk kan zijn (Longbottom & Slaughter, 2018). Deze informatie kunnen ouders gebruiken om de discussie te starten met hun kinderen over hoe de realiteit wel is (Tenzek & Nickels, 2017).

Ook in sprookjes en de daarop gebaseerde Disney films, wordt de dood en het rouwproces soms op een afwijkende manier gepresenteerd (Cox, Garrett & Graham, 2005). Uit een onderzoek naar Disney films blijkt dat het rouwproces op verschillende manieren wordt getoond; het verlies van een ouder en het rouwproces hiervan wordt bijvoorbeeld niet getoond in *Sneeuwwitje* en *Assepoester* en in *Bambi* wordt de dood wel erkend maar het rouwproces niet getoond (Sedney, 1999). Door deze gevallen waar de dood op een afwijkende manier wordt getoond moeten ouders alert zijn dat er geen verkeerde overtuigingen en houding worden overgenomen (Longbottom & Slaughter, 2018). Deze onrealistische vertoningen kunnen ook een bijdrage leveren aan het begrip van de dood bij kinderen wanneer ouders de vertoningen bespreken en aangeven hoe het er in het echte leven wel aan toe gaat (Cox, Garrett & Graham, 2005).

Een voorbeeld van een realistische vertoning van de dood komt voor in de film *The Lion king*, waarbij de dood wordt erkend en waarbij het rouwproces uitgebreid en realistisch wordt getoond (Sedney, 1999). Het fragment toont de val van de vaderleeuw, Mufasa, van een klif, wat resulteert in zijn dood (Hahn, Allers & Minkhoff, 1994). De dood van Mufasa wordt erkend doordat je het levenloze lichaam ziet en verdrietige muziek hoort (Hahn et al., 1994). Het rouwproces wordt uitgebreid en realistisch getoond doordat de zoon van Mufasa hem vindt, om hulp roept en begint te huilen (Hahn et al., 1994). Dit fragment zou een nuttige bijdrage kunnen leveren aan het begrip van de dood bij kinderen (Longbottom & Slaughter, 2018).

Volgens Cox, Garrett en Graham (2005) en Longbottom en Slaughter (2018) is er weinig onderzoek beschikbaar naar de invloed van de media op het begrip van de dood bij

kinderen. Aan de hand van deze en de bovenstaande inzichten wordt de volgende vraag voorgesteld voor het onderzoek: “In hoeverre speelt het filmfragment, waarin de vaderleeuw komt te overlijden en het zoontje bij zijn lichaam rouwt om zijn dood, uit *The Lion King* uit 1994 een rol bij het begrip de ‘dood’ bij kinderen van zeven/acht jaar?”.

METHODE

De onderzoeksvraag is beantwoord door een kwalitatief onderzoek. Er is gekozen voor een kwalitatief onderzoek omdat het doel van het onderzoek is om meer inzicht te verkrijgen in de ontwikkeling van het begrip van de dood bij kinderen. Met kwalitatief onderzoek worden er namelijk inzichten verkregen en gaat het niet om het verkrijgen van feiten die getalsmatig zijn onderbouwd (Baarda, 2014). Kwalitatieve gegevens zijn verzameld door vragen te stellen, omdat er op deze manier goed achter gekomen kan worden wat mensen voelen, denken, vinden en weten (Baarda, 2014). Deze vragen zijn bij de kinderen gesteld in de vorm van een interview, waarbij het gedrag van het kind op dat moment ook geobserveerd is. Er is gekozen voor interviews omdat er hierbij controle is op het beantwoordingsproces en er ingewikkelde vragen kunnen worden gesteld waarbij het tonen van een filmfragment mogelijk is (Baarda, 2014). Aan de ouders zijn vragen gesteld in de vorm van een vragenlijst, hierbij werd namelijk niet op gedrag gelet. Daarbij is er vooraf aan het interview en het opstellen van de vragenlijst literatuuronderzoek gedaan om meer inzicht te krijgen in bestaande theorieën omtrent het onderwerp.

Interviews

‘Death interview for children’

Voor het beantwoorden van de onderzoeksvraag zijn er interviews afgenomen bij tien kinderen. De kinderen werden geïnterviewd en kregen hierna een fragment van *The Lion King* uit 1994 te zien. Na het zien van dit fragment werd er bij de kinderen nogmaals hetzelfde interview afgenomen. In het betreffende fragment is de dood van een karakter te zien en het duidelijke rouwproces daaromheen. Er is gekozen voor *The Lion King* uit 1994 omdat deze de Kijkwijzer classificatie van zes jaar heeft, waardoor deze aansluit bij de leeftijd van onze participanten (Kijkwijzer, z.d.).

Bij het interview is de methodiek van 'Death interview for children' van Slaughter en Griffiths (2007) gebruikt (zie bijlage 1). Bij het uitvoeren van deze methodiek is er gebruikgemaakt van diepte-interviews die semigestructureerd zijn. Hierbij werd er namelijk gebruikgemaakt van een vooropgestelde vragenlijst waar wel van werd afgeweken voor een extra uitleg of om door te vragen (Dingemanse, 2018). Aangezien dit interview bij kinderen werd afgenomen was dit namelijk vaak nodig. Wanneer kinderen moeite hadden met het beantwoorden van een vraag of wanneer het kind zenuwachtig was, werd er extra verduidelijking gegeven door een voorbeeld of werd er doorgevraagd.

Het centrale begrip dat werd onderzocht met 'Death interview for children' van Slaughter en Griffiths (2007) is 'begrip van de dood' bij kinderen. Zoals blijkt in bijlage 1, werd dit begrip gemeten aan de hand van vijf sub-componenten met de daarbij behorende vragen en scoringscriteria.

Bij het onderzoek is er rekening gehouden met eventuele beïnvloedende aspecten op het begrip van de dood bij kinderen. Deze aspecten zijn verkregen door de ouder(s) van de kinderen te betrekken in het onderzoek. Hierover wordt meer besproken onder 'vragenlijst ouders'. Gezien het gevoelige onderwerp en de kwetsbare doelgroep, zijn de onderzoekers voorbereid door meerdere workshops waarin de afname van interviews werd geoefend.

Vragenlijst ouders

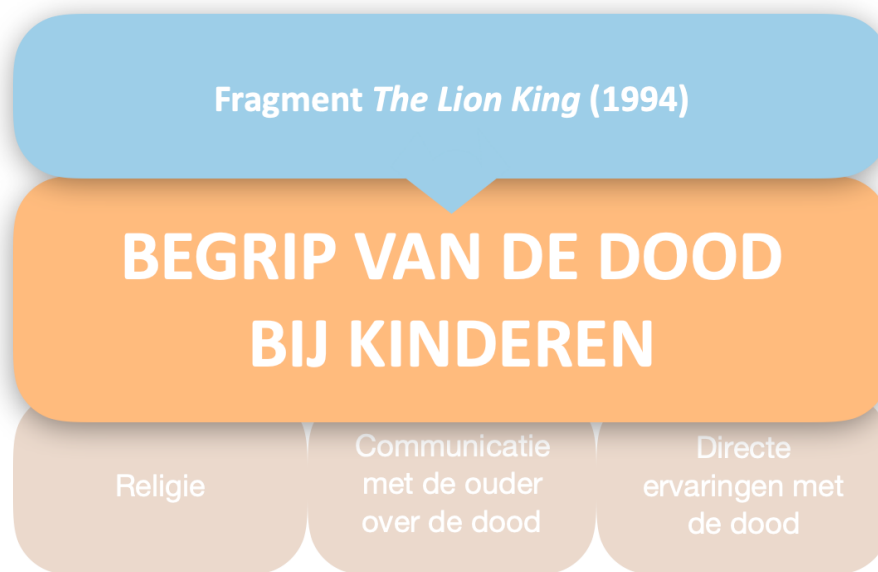
Na goedkeuring van de Ethische Toetsingscommissie Geesteswetenschappen voor het uitvoeren van het onderzoek, zijn de ouders van de kinderen benaderd en is er om toestemming voor het afnemen van de interviews bij hun kinderen gevraagd. Ouders kregen informatie toegestuurd over het onderzoek (zie bijlage 3) en een toestemmingsformulier (zie bijlage 4). Hierbij werd er een vragenlijst (zie bijlage 2) meegestuurd waarmee beïnvloedende factoren met betrekking tot het begrip van de dood van het kind werden geïnterviewd.

Deze beïnvloedende factoren zijn (1) religie, (2) communicatie over de dood en (3) directe ervaringen met de dood. Met de factor 'religie' is geïnterviewd of er sprake is van een religieuze opvoeding en of deze invloed heeft op het begrip van de dood bij het kind.

Uit onderzoek komt bijvoorbeeld dat cultuur (religie) een belangrijke rol speelt in het begrip van de dood bij kinderen, omdat kinderen kennis vergaren uit hun omgeving (Menendez et al., 2020). De factor 'communicatie over de dood' inventariseert wat voor

communicatie er tussen de ouder(s) en het kind heeft plaatsgevonden. De communicatie tussen ouder en kind over de dood heeft namelijk een beïnvloedende rol bij het begrip hierover bij het kind (Longbottom & Slaughter, 2018). Ook op welke manier dit wordt gedaan heeft invloed. Gebruik van eufemismen kan namelijk een nadelige invloed hebben op het begrip van de dood bij kinderen (Longbottom & Slaughter, 2018). De factor ‘directe ervaringen met de dood’ inventariseert of dit is voorgekomen, het type ervaring dat het kind heeft gehad met de dood en hoe recent deze was. Uit studies blijkt geen eenduidig resultaat te komen over het verband tussen ervaring met de dood en het verkrijgen van begrip hierover (Longbottom & Slaughter, 2018). Om deze factoren helemaal uit te kunnen sluiten en om rekening te houden met eventuele emotionele reacties is dit meegenomen in het onderzoek. In bijlage 2 is te zien welke vragen er exact bij elke factor worden gesteld.

Invloed van de verschillende factoren op het begrip van de dood bij kinderen

Figuur 1: eventuele beïnvloedende factoren op begrip van de dood bij kinderen.

In figuur 1 is te zien naar welke verbanden er is gezocht. Er is inzicht verkregen in de invloed van het fragment van *The Lion King* (1994) op het begrip van de dood bij kinderen. Hierbij is er bij het begrip van de dood bij kinderen rekening gehouden met de beïnvloedende factoren ‘religie’, ‘communicatie met de ouder over de dood’ en ‘directe ervaringen met de dood’.

Participanten

Kinderen

De interviews zijn afgenomen bij tien kinderen van zeven en acht jaar. De participanten zijn geselecteerd op deze leeftijden, omdat het onderzoek zich focust op kinderen en omdat kinderen op deze leeftijd bezig zijn met het ontwikkelen van begrip van de dood (Longbottom & Slaughter, 2018). Slaughter en Griffiths (2007) stellen ook dat de vijf sub-componenten van begrip van de dood in een strakke opeenvolgende volgorde voorkomt bij kinderen van vijf tot tien jaar. Kinderen van zeven en acht jaar vallen dus ruim in deze groep. Kinderen op deze leeftijd zijn ook meer aangetrokken door films met actie, zoals *The Lion King* (Valkenburg, 2008), en gebruiken films in hun proces van ontwikkeling (Davies, Buckingham & Kelley, 2000)

Aangezien de vuistregel voor het aantal participanten minimaal tien tot twaalf is volgens het Vademecum Rapporteren, en er sprake is van een kwalitatief onderzoek is er gekozen voor tien kinderen (Radboud Universiteit Nijmegen, 2019). Dit heeft ook te maken met de praktische uitvoering van de interviews, die worden afgenomen door vijf onderzoekers. Er is geen rekening gehouden met de kenmerken 'opleidingsniveau' en 'geslacht'.

Ouders

Aangezien de interviews zijn afgenomen bij tien kinderen, is de schatting dat ook tien ouder(s) de vragenlijst invullen. Dus hierbij is er uitgegaan van één ouder per kind. Voor ouders zijn er geen speciale selectiecriteria, de ouders worden geselecteerd doordat zij een kind hebben die voldoet aan deze criteria.

Procedure

Voor het starten van het onderzoek is er goedkeuring voor het uitvoeren van het onderzoek gevraagd aan de Ethische Toetsingscommissie Geesteswetenschappen. Na goedkeuring is het onderzoek van start gegaan.

Door de omstandigheden omtrent het Coronavirus was het niet wenselijk en mogelijk om het, in de eerste instantie, gewenste veldwerk te verrichten op scholen in de maanden april/mei 2020. Om deze reden hebben de onderzoekers elk twee respondenten geworven uit hun netwerk en zijn de interviews via videobellen (onder andere Zoom en Skype)

afgenomen in de maanden april/mei 2020. De ouders van de kinderen waren ook bij het onderzoek aanwezig, dit was een voorwaarde van de Ethische Toetsingscommissie Geesteswetenschappen. Kinderen kregen online het geselecteerde fragment voor het onderzoek toegezonden via de chatfunctie en bekeken deze meteen online.

Het onderzoek werd geïntroduceerd bij de ouders middels een brief (bijlage 3). Hierin staat de doelstelling van het onderzoek vermeld. Wanneer ouders positief tegenover het onderzoek stonden konden zij het toestemmingsformulier tekenen (bijlage 4) en de vragenlijst invullen. Hierna werd het interview met het kind ingepland en afgenomen.

De interviews zijn geregistreerd door een audio-opname. Deze zijn vervolgens integraal getranscribeerd, gecodeerd volgens een codeerschema (bijlage 6) en geanalyseerd.

Na het afnemen van het interview hebben de ouders en de kinderen een debriefing gekregen waarin zij zijn bedankt voor de deelname aan het onderzoek (zie bijlage 5).

RESULTATEN

In dit onderzoek is onderzocht in hoeverre kinderen van zeven en acht jaar begrip hebben van de dood, voor en na het tonen van een filmfragment van *The Lion King* waarin de dood wordt getoond. Vier kinderen hadden een leeftijd van zeven jaar en zes kinderen waren acht jaar oud. Uit dit onderzoek blijkt geen verschil tussen deze leeftijden voor wat betreft het begrip van de dood. Het begrip van de dood is onderzocht aan de hand van vijf sub-componenten, die volgens meerdere onderzoekers het begrip van de dood vertegenwoordigen (Slaughter & Griffiths, 2007). Hierbij moet er rekening gehouden worden dat er tussen kinderen veel verschillen kunnen bestaan door verschillende directe ervaringen met de dood (Corr, 2010). Ook wordt het denken van kinderen over de dood beïnvloed door de communicatie van volwassenen om hen heen en de cultuur (Wass en Towry in Corr, 2010). Onderstaand worden de verschillende sub-componenten en aspecten die mee kunnen spelen in het begrip van de dood besproken.

Onontkoombaarheid of algemeenheid - begrip dat alle levende dingen ooit dood gaan

Voor het bekijken van het fragment toonde de meerderheid van de kinderen een volledig begrip van dit sub-component, door uit zichzelf meerder 'dingen' op te noemen die dood

gaan, waaronder ook mensen. Bij twee respondenten heeft een ouder het kind geholpen bij de beantwoording van de vraag door de vraag te herhalen, waardoor het kind zekerder was om antwoord te geven. In een enkel geval heeft de ouder het antwoord ook voorgezegd, waarna het kind dit antwoord herhaalde. In dit geval is het dus niet helemaal zeker of het kind op dit gebied een volledig begrip heeft. Uiteindelijk hebben alle kinderen wel mensen als 'dingen' die dood kunnen gaan genoemd. Dieren werden veel genoemd als 'dingen' die dood gaan, dit kan te verklaren zijn doordat veel van deze kinderen huisdieren hadden die zijn overleden.

Na het bekijken van het filmfragment was het begrip van Onontkoombaarheid over het algemeen beter. Hierbij was het duidelijk dat kinderen vaak het goede antwoord (al dan niet verkregen door ouder) hadden onthouden van toen de vraag voor de eerste keer werd gesteld, en dit soms combineerden met voorbeelden uit het filmfragment dat zij net hadden bekeken. Een voorbeeld van een antwoord na het bekijken van het filmfragment op de vraag om een voorbeeld te noemen van iets dat dood gaat:

“Leeuw, tijger, jonkies van de leeuw, leeuwin [stilte]. Wolf [stilte] kip.”.

Toepasselijkheid - het begrip dat dingen die niet leven ook niet dood kunnen gaan

De helft van de kinderen had vóór het bekijken van het fragment hulp nodig met het beantwoorden van de vraag, omdat zij de vraag niet helemaal begrepen.

Bij het benoemen van dingen die niet dood konden gaan werden vaak voorwerpen die op dat moment in de omgeving van het kind waren genoemd. Over het algemeen had ieder kind hier een goed begrip van het sub-component Toepasselijkheid, maar werd er in sommige gevallen nog wat twijfel getoond bij beantwoording. Een voorbeeld van een goed begrip van Toepasselijkheid waarbij wel twijfel werd getoond:

“Uhm. [denkt lang na, kijkt naar haar moeder] Kapla. Speelgoed.”.

Na het bekijken van het fragment was er een kleine verbetering te zien. Kinderen die in het eerste fragment toonden het nog lastig te vinden, door hulp nodig te hebben met beantwoording van de vraag of door er over na te denken, wisten na het fragment zonder

hulp of zonder na te denken antwoord te geven op de vraag. Een voorbeeld van deze verbetering ten opzichte van het vorige voorbeeld (zelfde respondent):

“[Overtuigend] Kussens. Bakstenen. Stenen.”.

Onomkeerbaarheid of permanentie – het begrip dat dode mensen niet meer levend kunnen worden

Meer dan de helft van de respondenten kon beide vragen die horen bij dit sub-component niet juist beantwoorden uit zichzelf en toonde vaak veel twijfel vóór het bekijken van het fragment, zie ter illustratie het volgende voorbeeld:

“Interviewer: [...] En uhm als een mens net dood is gegaan en nog niet zo lang begraven is in een graf. Denk je dan dat die dan weer levend kan worden?”

Respondent: [kijkt moeder aan]

Moeder: zeg maar wat je denkt

Interviewer: [Kijkt naar haar moeder] Weet ik ook niet.”.

Na het bekijken van het fragment was er een grote verbetering te zien, bijna alle kinderen toonden namelijk een volledig begrip van dit sub-component door beide vragen juist te beantwoorden en hierbij meer zekerheid te tonen.

In één specifiek geval twijfelde een respondent bij het beantwoorden van de vraag vóór het bekijken van het fragment. Tijdens het bekijken van het fragment vroeg de respondent aan haar moeder of Mufasa weer ging leven, waarop de moeder reageerde met ‘nee’. Hierna toonde dit kind een volledig begrip van dit sub-component door beide vragen juist te beantwoorden, zonder enige twijfel.

Beëindiging - het begrip dat het lichaam stopt met functioneren door de dood

Het merendeel van de kinderen toonde voor het bekijken van het fragment een volledig begrip van het sub-component beëindiging. Het is opvallend dat het grootste deel van de kinderen niet met zekerheid kon zeggen dat mensen niet meer dromen wanneer ze dood zijn of moesten nadenken over de vraag, terwijl de overige vragen uit deze categorie vaak

met veel zekerheid werden beantwoord:

“Interviewer: nee. En denk je dan dat ze kunnen dromen?”

Moeder: zeg maar wat je denkt.

Respondent: [denkt lang na, kijkt naar haar moeder] weet ik niet zeker.”.

Na het bekijken van het filmfragment is er een kleine verbetering van het begrip van Beëindiging; meer kinderen leken beter te begrijpen dat alle processen in een lichaam niet meer functioneren na de dood door alle vragen juist te beantwoorden.

Opvallend is dat na het bekijken van het filmfragment het onderwerp dromen bij veel kinderen nog steeds als lastig wordt ervaren; kinderen denken langer na bij de vraag over dromen en bij twee gevallen waarbij het begrip van het sub-component Beëindiging niet volledig was, had dit onder andere te maken met het foutief beantwoorden van de vraag over dromen.

Bij de kinderen die na het bekijken van het filmfragment werd gevraagd wat zij in het fragment zagen, maakte het merendeel van de kinderen uit het filmfragment op dat de vader dood was. Een voorbeeld van een gegeven antwoord:

“Dat die zoon daarvan daar heen ging en dat hij dacht dat hij sliep maar hij was dood.”.

Dit kan te maken hebben met het sub-component Beëindiging, omdat kinderen zien dat het lichaam van de vader niet meer beweegt en zo de conclusie kunnen trekken dat de vader dood is.

Causaliteit – het begrip dat wanneer het lichaam niet meer functioneert dit de dood als gevolg heeft

Zeer weinig kinderen toonden een volledig begrip van Causaliteit voor het bekijken van het filmfragment. Veel kinderen lieten duidelijk zien het een lastige vraag te vinden door onder andere denkstiltes te laten vallen, maar ook door naar de ouder te kijken en zo indirect om hulp te vragen:

“Interviewer: En kan je eens een voorbeeld geven van iets waardoor een mens kan doodgaan?”

Respondent: Euuuhm [stilte] [kijkt bedenkelijk en naar ouders] Nee.”

Na deze vraag is het filmfragment getoond. Bij de kinderen die na het filmfragment werd gevraagd wat zij in het filmpje zagen, toonden alle kinderen het begrip dat de vader dood kon zijn gegaan door de val, dus ook de kinderen die in eerste instantie veel moeite hadden met dit sub-component.

Bij beantwoording van de vraag met betrekking tot causaliteit na het bekijken van het fragment, toonde vervolgens de helft van de kinderen een volledig begrip van Causaliteit, door de vraag goed te beantwoorden. Wanneer kinderen moeite hadden met de vraag en het voorbeeld uit het filmfragment werd genoemd, hielp dit de kinderen bij het tonen van meer begrip van causaliteit. Ook wanneer er in de vraagstelling meteen naar het fragment werd verwezen toonden kinderen een duidelijker begrip:

“Interviewer: En kan je nou nog eens een voorbeeld geven waardoor iemand dood kan gaan? Misschien iets uit de film?”

Interviewer: Als je heel hard valt kan je dood gaan, en soms ook als er iets gebeurt bijvoorbeeld bij een ongeluk kan het ook.”.

Causaliteit blijft duidelijk een lastig sub-component voor de kinderen. Meer dan de helft van de kinderen lieten ook na het bekijken van het fragment zien dat zij het een lastige vraag vonden door weer naar de ouder te kijken, aan te geven het niet te weten of denkstiltes te laten vallen.

Enkele kinderen noemden ‘Corona’ als iets waaraan je dood kan gaan. Op deze kinderen is er dus een duidelijke invloed van de huidige situatie van de coronacrisis. Één van deze kinderen deed in een eerder gesprek met haar moeder de volgende uitspraak, waaruit deze invloed duidelijk te merken is:

“Je kan beter door een ongeluk dood gaan dan door Corona”.

Directe ervaring met de dood

Van de tien kinderen hebben acht ouders de vragenlijst ingevuld. Uit deze vragenlijsten blijkt dat al deze kinderen een ervaring met de dood hebben gehad.

Uit het onderzoek kan worden afgeleid dat kinderen de directe ervaring meenemen in de beantwoording van de vragen. Meer dan de helft van de kinderen gaf namelijk uit zichzelf een antwoord op een vraag, die geïnterpreteerd kan worden als een afleiding van de directe ervaring beschreven in de vragenlijst van de ouders. Een duidelijk voorbeeld is een kind dat woont op een melkveeboerderij en waarvan de ouders hebben aangegeven dat in de afgelopen twaalf maanden een kalf is overleden. Bij de vraag of hij een voorbeeld kon geven van iets dat dood gaat, gaf hij het volgende antwoord:

“Wij wonen op een boerderij én we hebben een nieuwe stal met koeien [met lach op gezicht en blij intonatie] en we hadden ook een keer een kalf maar die kwam met de achterpoten eruit en ja, die gaat dan... ja.. die probeerden we een beetje schoon te maken, maar dat lukt niet... lukte niet en toen ging hij dood.”

In enkele gevallen vonden kinderen een vraag lastig en werd er door de ouder een voorbeeld uit de directe ervaring van het kind gegeven:

“Kon Nino [hond] nog ademhalen? Toen die dood was..”.

Dit zorgde ervoor dat de kinderen de vraag wel konden beantwoorden.

Directe ervaring geeft handvatten aan kinderen bij het begrijpen van de dood. Echter blijft het sub-component Causaliteit ook met de handvatten van de directe ervaring lastig. De helft van de kinderen maakte namelijk een referentie naar de directe ervaring of werd hieraan herinnerd, maar kon alsnog geen volledig begrip van Causaliteit tonen.

Communicatie ouder en kind

Van de ingevulde vragenlijsten heeft de meerderheid van de ouders aangegeven de dood op eigen initiatief te bespreken met het kind. Al deze ouders gaven ook aan het gesprek over de dood met hun kind als goed te ervaren. Vier ouders toonden een actievere houding tijdens

het interview, door het kind bijvoorbeeld voorbeelden te geven, en hebben in de vragenlijst ook aangegeven de dood op eigen initiatief te bespreken en dit gesprek als goed te ervaren. Over het algemeen is er in dit onderzoek geen verband te ondervinden tussen het tonen van initiatief in het gesprek over de dood en het als goed ervaren van dit gesprek, met het begrip van de dood bij het kind. De kinderen van deze ouders hebben namelijk onderling hele wisselende resultaten wat betreft begrip van de verschillende sub-componenten en er is geen verschil te zien met de kinderen waarvan de ouders de dood niet op eigen initiatief bespraken en als goed ervoeren.

Daarbij geven alle ouders die de vragenlijst hebben ingevuld aan, dat zij de dood bespreken als een biologisch feit. Twee van deze ouders geven aan de dood te bespreken als een biologisch feit in combinatie met een verzachtende en verhullende omschrijving. In dit onderzoek zijn er geen resultaten gevonden die aangeven dat het omschrijven van de dood als een biologisch feit door de ouder, invloed heeft op het begrip dat dode mensen weer levend kunnen worden bij het kind. Kinderen waarbij de dood enkel is besproken als een biologisch feit hadden onderling een verschillend begrip bij het sub-component Onomkeerbaarheid. Ook was er geen verschil te zien met de kinderen waarbij de dood werd beschreven als een biologisch feit in combinatie met een verzachtende en verhullende omschrijving.

In enkele gevallen keken de kinderen naar de ouder tijdens het gesprek, waarop de ouder input gaf. Uit één gesprek kwam duidelijk naar voren dat het kind veel waarde hechtte aan wat de ouder zei en daar ook het antwoord op aanpaste:

“Respondent: Ja?”

Moeder: wordt die weer levend?

Respondent: Ik denk het niet.”

Het is te verwachten dat het antwoord dat het kind uiteindelijk heeft gegeven niet het antwoord is wat zij écht in haar hoofd had, maar dit enkel zei omdat de ouder liet blijken dat haar eerder gegeven antwoord niet goed was.

Daarbij zette één kind de communicatie van de ouder in als redenering voor een antwoord op de vraag waardoor mensen dood kunnen gaan:

“Misschien door een krokodil, want mama zei een keertje dat iemand dood ging door een krokodil, dus door krokodillen. [....]”.

Religie

Twee van de kinderen waarvan de vragenlijst is ingevuld wordt religieus opgevoed. Één kind laat hierbij de invloed van haar geloof duidelijk merken door meerdere uitspraken zoals:

“Het lichaam gaat dood en de geest gaat naar de hemel”.

Uit de vragenlijst ingevuld door haar ouders blijkt ook dat dit kind één keer per twee à drie maanden een kinderdienst bezoekt. Het is mogelijk dat dit invloed heeft op hoe het kind over de dood praat, maar dat kan ook door andere factoren komen, zoals communicatie met de ouder. Ditzelfde kind twijfelde vóór het bekijken van het filmfragment erg of mensen weer tot leven kunnen komen wanneer zij zijn begraven in een graf en maakte later in het interview de volgende uitspraak:

“Net als je in je graf zit dan gaat je geest ook naar de hemel.”

Het andere gelovige kind twijfelde hier vóór het bekijken van het filmfragment ook over. Deze twijfel kan te maken hebben met het concept ‘hemel’. Ook de andere (niet gelovige) kinderen hadden moeite met de vraag of mensen weer levend kunnen worden na de dood, en in een enkel geval refereerde een niet gelovig kind hierbij ook naar de hemel:

“Soms wel want dan kan je naar de hemel toe gaan en dan leef je een soort van nog wel. Maar dan zie je elkaar dan niet meer.”

Na het bekijken van het filmfragment maakte het kind de volgende uitspraak bij dezelfde vraag, die al meer overeenkomt met haar niet-religieuze achtergrond:

“Sommige mensen denken dat ze naar de hemel gaan. Maar dat denk ik toch weer niet, want soms is het niet waar en soms ook wel.”

DISCUSSIE

Uit het huidige onderzoek blijkt dat de eerste sub-componenten, voor en na het bekijken van het fragment, over het algemeen beter zijn beantwoord dan de sub-componenten die later worden behandeld. Dit komt deels overeen met de theorie van meerdere onderzoekers die stellen dat de sub-componenten in een strakke, opeenvolgende volgorde bij kinderen van vijf tot tien jaar worden ontwikkeld (Slaughter & Griffiths, 2007). Deze theorie komt deels overeen omdat uit de resultaten van het huidige onderzoek blijkt dat er weldegelijk te zien is dat het begrip van de dood beter is bij de eerste sub-componenten, maar er is geen strakke volgorde te zien. Zo is bijvoorbeeld te zien dat er minder begrip is van het eerste sub-component ‘Onontkoombaarheid’ dan van het tweede sub-component ‘Toepasselijkheid’, maar de kinderen tonen bij deze sub-componenten wel een beter begrip dan bij de sub-componenten die hierop volgen. Uit de huidige studie blijkt dat de volgorde van het verkrijgen van begrip van de sub-componenten als volgt is: Toepasselijkheid, Onontkoombaarheid, Onomkeerbaarheid, Beëindiging, Causaliteit. Een verklaring voor het beter beantwoorden van het sub-component Toepasselijkheid dan het sub-component Onontkoombaarheid kan zijn dat kinderen handvatten hadden bij het beantwoorden van de vragen bij Toepasselijkheid, waardoor beantwoording makkelijker was. Kinderen keken namelijk veel om zich heen en haalden de antwoorden uit de omgeving waarin zij zaten. De volgorde van het verkrijgen van begrip van de sub-componenten uit de huidige studie, komt vervolgens deels overeen met andere studies beschreven in Slaughter en Griffiths (2007), die stellen dat de volgorde als volgt is: Onomkeerbaarheid, Toepasselijkheid, Onontkoombaarheid, Beëindiging, Causaliteit. Deze studie komt met de huidige studie dus niet overeen voor wat betreft de plaats in de volgorde van het sub-component Onomkeerbaarheid.

Uit de theorie blijkt dat er geen eenduidig resultaat is tussen ervaring met de dood en het verkrijgen van begrip hierover (Longbottom & Slaughter, 2018). In de theorie stelt Matalon (in Longbottom & Slaughter, 2018) dat bij kinderen ouder dan zes jaar het concept

van de dood niet beïnvloed wordt door een directe ervaring hiermee. Het huidige onderzoek spreekt deze theorie tegen. Uit dit onderzoek blijkt namelijk dat het begrip van de dood bij kinderen van zeven en acht jaar, dus ouder dan zes, nog niet volledig ontwikkeld is. Ook blijkt het hebben van een directe ervaring kinderen mee te helpen bij het tonen van begrip over de dood. Het huidige onderzoek is echter beperkt, en de resultaten kunnen niet worden gegeneraliseerd.

In de theorie wordt besproken dat een eerste ervaring met dood vaak de aanleiding voor de ouders is om de dood te bespreken met het kind (Renaud, Engarhos, Schleifer & Talwar, 2014). Uit dit onderzoek blijkt dat het merendeel van de ouders de dood op eigen initiatief heeft besproken met het kind. Al deze ouders gaven ook aan het gesprek als goed te ervaren. De overige ouders hebben de dood wel besproken wanneer er een aanleiding voor was. Uit dit onderzoek is geen verband te ondervinden tussen het bespreken van de dood met het kind en het begrip hiervan. Alle ouders hebben de dood namelijk met het kind besproken en er is daarbij ook geen verband te ondervinden tussen het tonen van initiatief van de ouder in het gesprek over de dood en het begrip van de dood bij het kind. Wel zijn er gevallen waar kinderen tijdens het gesprek de input van de ouder overnemen, echter is niet duidelijk of dit het begrip daadwerkelijk ten goede komt of dat het kind de ouder gewoon napraat op dat moment. Tussen het omschrijven van de dood als een biologisch feit door de ouder en het begrip dat dode mensen kunnen terugkeren bij het kind is ook geen verband te ondervinden in deze resultaten.

Longbottom en Slaughter (2018) stellen dat uit meerdere studies blijkt dat de meeste kinderen tussen vijf en zeven jaar al een volledig begrip van de dood verkrijgen en dat in oudere onderzoeken andere leeftijden worden genoemd. Dit kan volgens meerdere onderzoekers (Rosengren, Gutiérrez & Schein, 2014; Stambrook & Parker, in Longbottom & Slaughter, 2018) voor verwarring zorgen waardoor ouders wachten met het bespreken van de dood totdat er zich bepaalde omstandigheden voordoen, waardoor ze worden gedwongen om over de dood te praten. In tegenstelling met deze theorie komt uit de huidige studie het resultaat dat kinderen van zeven en acht jaar nog geen volledig begrip van de dood hebben. Alle kinderen hebben een ervaring met de dood en overeenkomend met de theorie blijkt dat alle ouders (die de vragenlijst hebben ingevuld) de dood ook hebben besproken met het kind. Hierbij is het nog onzeker of de ervaring met de dood daadwerkelijk heeft geleid tot het gesprek met het kind.

Uit meerdere studies (Menendez et al., 2020) blijkt dat culturele verschillen (religie) terug te zien zijn in hoe kinderen betekenis geven aan de dood. Dit onderzoek kan deze theorieën bevestigen door het resultaat dat de respondenten antwoorden geven gerelateerd aan hun eigen religieuze opvoeding en de ervaringen die ze hebben meegemaakt op dit gebied. Zo blijkt dat meerdere kinderen, ongeacht het geloof, refereren naar het concept 'hemel', maar dat uit de beantwoording wel blijkt of zij hierin geloven of niet.

Beperkingen van het onderzoek

Een beperking van het onderzoek kan het dubbele interview (voor en na het fragment) zijn. Het is mogelijk dat kinderen het interview na het fragment beter hebben beantwoord doordat zij de vragen en antwoorden beter kenden en er twee keer over na konden denken. Ook zijn in enkele interviews niet alle sub-componenten voor een tweede keer bevraagd waardoor hier geen duidelijk resultaat over gegeven kon worden. Daarnaast is de vragenlijst voor de ouders niet door alle ouders ingevuld waardoor er op dit gebied geen uitspraken over alle kinderen gedaan konden worden.

In een enkele situatie was er veel sprake van ouderlijke input, waardoor de antwoorden van het kind veranderden en er geen volledig beeld van het daadwerkelijke begrip van dit kind verkregen kon worden. De communicatie met de ouder is volgens de vragenlijst in grote lijnen hetzelfde bij de kinderen, hierdoor kan niet vergeleken worden of een andere soort communicatie een andere invloed heeft op het begrip van de dood.

Aanbevelingen voor vervolgonderzoek

Het is aan te bevelen een vervolgonderzoek te doen waarbij er geen gebruik wordt gemaakt van een dubbel interview bij dezelfde groep participanten, maar van een enkel interview in twee aparte groepen, waarvan één groep het filmfragment bekijkt.

Daarbij is het voor vervolgonderzoek interessant om meer participanten te selecteren met verschillende religies, ervaringen en communicatie met de ouder. Hierbij is het aan te bevelen om meer informatie te verzamelen bij de ouder, door ouders bijvoorbeeld te interviewen en dieper in te gaan op bepaalde aspecten.

In het huidige onderzoek zijn enkele gevallen voorgekomen waaruit bleek dat de Coronacrisis een duidelijke invloed heeft op enkele kinderen. Een suggestie voor onderzoek is onderzoek naar de invloed van de huidige Coronacrisis op kinderen.

CONCLUSIE

De onderzoeksvraag: “In hoeverre speelt het filmfragment, waarin de vaderleeuw komt te overlijden en het zoontje bij zijn lichaam rouwt om zijn dood, uit *The Lion King* uit 1994 een rol bij het begrip de ‘dood’ bij kinderen van zeven/acht jaar?” is beantwoord door de resultaten uit dit onderzoek. Uit de resultaten blijkt dat kinderen na het bekijken van het fragment een groter begrip van de dood toonden dan vóór het bekijken van het fragment. Het is niet helemaal duidelijk of kinderen echt meer begrip hebben verkregen door het bekijken van het fragment, of doordat kinderen het goede antwoord hebben onthouden. Wel kan uit het onderzoek worden opgemaakt dat dit soort fragmenten hulp kunnen bieden aan kinderen bij het tonen van begrip van de dood. Naast het getoonde fragment kunnen ook input van de ouder, directe ervaringen en religie kinderen handvatten geven om een beter begrip van de dood te tonen.

LITERATUUR

- Anderson, D. R., Lorch, E. P., Field, D. E., Collins, P. A., & Nathan, J. G. (1986). Television Viewing at Home: Age Trends in Visual Attention and Time with TV. *Child Development*, 57(4), 1024. <https://doi.org/10.2307/1130376>
- Baarda, B. (2014). *Dit is onderzoek!* (2de editie). Groningen, Nederland: Noordhoff.
- Bandura, A. (1978). Social Learning Theory of Aggression. *Journal of Communication*, 12–29. Geraadpleegd van <https://psycnet.apa.org/record/1974-00914-000>
- Bluebond-Langner, M., & Gibson, D. (1979). The Private Worlds of Dying Children. *Anthropological Quarterly*, 52(2), 122–124. Geraadpleegd van <https://www.jstor.org/stable/3317263>

- Brown, W. J. (2015). Examining Four Processes of Audience Involvement With Media Personae: Transportation, Parasocial Interaction, Identification, and Worship. *Communication Theory*, 25(3), 259–283.
<https://doi.org/10.1111/comt.12053>
- Corr, C. A. (2010). Children's Emerging Awareness and Understandings of Loss and Death. In C. A. Corr & D. E. Balk (Red.), *Children's Encounters With Death, Bereavement, and Coping* (1ste editie, pp. 21–37). Geraadpleegd van http://stop-abuse.ru/wp-content/uploads/2016/06/David_Balk_PhD_Childrens_Encounters_with_DeathBookZ.org_.pdf#page=50
- Cox, M., Garrett, E., & Graham, J. A. (2005). DEATH IN DISNEY FILMS: IMPLICATIONS FOR CHILDREN'S UNDERSTANDING OF DEATH. *OMEGA*, 50(4), 267–280.
- Das, E., den Elzen, N., & Hoppener, M. (2018). Hoe een virtuele vriend tandenpoetsen leuker maakt. Een empirische test van narratieve overtuigingsprocessen bij kinderen. *Tijdschrift voor Communicatiewetenschap*, 46(2), 139-153.
- Davies, H., Buckingham, D., & Kelley, P. (2000). In the worst possible taste: children, television and cultural value. *European Journal of Cultural Studies*, 3(1), 5–25.
<https://doi.org/10.1177/a010860>
- Dingemanse, K. (2018, 9 oktober). *Soorten interviews*. Geraadpleegd op 13 maart 2020, van <https://www.scribbr.nl/onderzoeksmethoden/soorten-interviews/>
- Dore, R. A., Smith, E. D., & Lillard, A. S. (2017). Children Adopt the Traits of Characters in a Narrative. *Child Development Research*, 2017, 1–16.
<https://doi.org/10.1155/2017/6838079>
- Gaab, E. M., Owens, G. R., & MacLeod, R. D. (2013). Caregivers' Estimations of Their Children's Perceptions of Death as a Biological Concept. *Death Studies*, 37(8), 693–703. <https://doi.org/10.1080/07481187.2012.692454>
- Gutiérrez, I. T., Menendez, D., Jiang, M. J., Hernandez, I. G., Miller, P., & Rosengren, K. S. (2019). Embracing Death: Mexican Parent and Child Perspectives on Death. *Child Development*, 91(2). <https://doi.org/10.1111/cdev.13263>
- Hahn, D. (Producent) & Allers, R & Minkhoff, R. (Regisseurs). (1994). *The Lion King* [Film]. Burbank, Verenigde Staten: Walt Disney Pictures.

- Hoeken, H., Kolthoff, M., & Sanders, J. (2016). Story Perspective and Character Similarity as Drivers of Identification and Narrative Persuasion. *Human Communication Research*, 42(2), 292–311. <https://doi.org/10.1111/hcre.12076>
- Kelemen, D., Emmons, N. A., Seston Schillaci, R., & Ganea, P. A. (2014). Young Children Can Be Taught Basic Natural Selection Using a Picture-Storybook Intervention. *Psychological Science*, 25(4), 893–902. <https://doi.org/10.1177/0956797613516009>
- Kijkwijzer. (z.d.). *Kijkwijzer classificatie van The Lion King (1994)* - [kijkwijzer.nl](http://www.kijkwijzer.nl). Geraadpleegd op 24 maart 2020, van [http://www.kijkwijzer.nl/the-lion-king-\(1994\)/page26-0-618662.html](http://www.kijkwijzer.nl/the-lion-king-(1994)/page26-0-618662.html)
- Longbottom, S., & Slaughter, V. (2018). Sources of children's knowledge about death and dying. *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences*, 373(1754), 20170267. <https://doi.org/10.1098/rstb.2017.0267>
- Mahon, M. M. (1999). Concept of death in a sample of israeli kibbutz children. *Death Studies*, 23(1), 43–59. <https://doi.org/10.1080/074811899201181>
- Menendez, D., Hernandez, I. G., & Rosengren, K. S. (2020). Children's Emerging Understanding of Death. *Child Development Perspectives*, 0(0), 55–60. <https://doi.org/10.1111/cdep.12357>
- Nagy, M. (1948). The Child's Theories concerning Death. *The Pedagogical Seminary and Journal of Genetic Psychology*, 73(1), 3–27. <https://doi.org/10.1080/08856559.1948.10533458>
- Nguyen, S. P., & Rosengren, K. S. (2004). Parental reports of children's biological knowledge and misconceptions. *International Journal of Behavioral Development*, 28(5), 411–420. <https://doi.org/10.1080/01650250444000108>
- Radboud Universiteit Nijmegen. (2019). *Vademecum rapporteren*.
- Renaud, S.-J., Engarhos, P., Schleifer, M., & Talwar, V. (2014). Children's Earliest Experiences with Death: Circumstances, Conversations, Explanations, and Parental Satisfaction. *Infant and Child Development*, 24(2), 157–174. <https://doi.org/10.1002/icd.1889>

- Rice, M. L., Huston, A. C., Truglio, R., & Wright, J. (1990). Words from "Sesame Street" : Learning Vocabulary While Viewing. *Developmental Psychology*, 26(3), 421–428. Geraadpleegd van <https://oae-ovid-com.ru.idm.oclc.org/article/00063061-199005000-00009/HTML>
- Rideout, V. (2013). *Zero to Eight. Children's Media Use in America 2013*. Geraadpleegd van <https://www.common sense media.org/research/zero-to-eight-childrens-media-use-in-america-2013>
- Robinson, T., Callister, M., Magoffin, D., & Moore, J. (2007). The portrayal of older characters in Disney animated films. *Journal of Aging Studies*, 21(3), 203–213. <https://doi.org/10.1016/j.jaging.2006.10.001>
- Rosengren, K. S., Gutiérrez, I. T., & Schein, S. S. (2014). IV. COGNITIVE DIMENSIONS OF DEATH IN CONTEXT. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 79(1), 62–82. <https://doi.org/10.1111/mono.12079>
- Ruff, H. A., & Lawson, K. R. (1990). Development of Sustained, Focused Attention in Young Children During Free Play. *Developmental Psychology*, 26(1), 85–93. Geraadpleegd van <https://oae-ovid-com.ru.idm.oclc.org/article/00063061-199001000-00011/HTML>
- Sedney, M. (1999). CHILDREN'S GRIEF NARRATIVES IN POPULAR FILMS. *OMEGA*, 39(4), 315–324. Geraadpleegd van <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.2190/UN7P-9RXY-J9H5-BHN6>
- Slaughter, V., & Griffiths, M. (2007). Death Understanding and Fear of Death in Young Children. *Clinical Child Psychology and Psychiatry*, 12(4), 525–535. <https://doi.org/10.1177/1359104507080980>
- Tenzek, K. E., & Nickels, B. M. (2017). End-of-Life in Disney and Pixar Films: An opportunity for Engaging in Difficult Conversation. *OMEGA - Journal of Death and Dying*, 80(1), 49–68. <https://doi.org/10.1177/0030222817726258>
- Valkenburg, P. (2008). *Beeldschermkinderen* (2de editie). Den Haag, Nederland: Boom Lemma.
- Wenestam, C., & Wass, H. (1987). Swedish and U.S. children's thinking about death: A qualitative study and cross-cultural comparison. *Death Studies*, 11(2), 99–121. <https://doi.org/10.1080/07481188708252181>

Yu, M., & Baxter, J. (2015). *Australian children's screen time and participation in extracurricular activities*. Geraadpleegd van <https://growingupinaustralia.gov.au/sites/default/files/publication-documents/asr2015e.pdf>

BIJLAGEN

Bijlage 1: vragen en scoringscriteria 'Death interview' voor kinderen, samengesteld door Slaughter en Griffiths (2007) aan de hand van meerdere eerdere studies.

<i>Subonderdelen</i>	<i>Interviewvraag</i>	<i>Scoringscriteria</i>
<i>Onontkoombaarheid/algemeenheid:</i>	1. Noem een voorbeeld van iets dat dood gaat? / Als mensen niet worden genoemd wordt ook nog gevraagd: Gaan mensen dood? 2. Gaan alle dingen die je benoemde in vraag 1 dood?	0 punten: het kind benoemt geen mensen als 'dingen' die dood gaan. En bij vraag 2 wordt aangegeven dan mensen niet dood gaan. 1 punt: het kind benoemt geen mensen als 'dingen' die dood gaan. En bij vraag 2 wordt aangegeven dat mensen niet dood gaan. Of mensen werden in vraag 1 benoemd als dingen die dood gaan, maar in vraag 2 (bevestigingsvraag) werd benoemd dat mensen toch niet dood gaan. 2 punten: mensen worden genoemd als dingen die dood gaan en er wordt benoemd dat mensen dood blijven.
<i>Toepasselijkheid</i>	3. Noem eens iets dat niet dood gaat	0 punten: enkel levende dingen zijn genoemd (zoals kinderen, honden, vissen, etc.).

		1 punt: een mix van levende en niet levende dingen zijn genoemd (zoals boeken, stenen, bomen, oude mensen, etc.). 2 punten: enkel niet levende dingen zijn genoemd (zoals huizen, hekken, stenen, etc.).
<i>Onomkeerbaarheid/permanentie</i>	4. Kan iemand die dood is ooit weer een levend mens worden? 5. Als een mens dood gaat en nog niet zo lang is begraven in een graf, kan hij of zij dan weer een levend persoon worden?	0 punten: vraag 4 en 5 zijn beide incorrect (antwoordt met 'ja' op beide vragen) 1 punt: vraag 4 of 5 is correct beantwoord (Beantwoordt een vraag met 'nee') 2 punten: vraag 4 en 5 zijn beide goed beantwoord (Beantwoordt beide vragen met 'nee')
<i>Beëindiging</i>	6. Als mensen dood zijn a. Hebben ze dan eten nodig? b. Moeten ze dan naar de wc?	0 punten: twee of minder items correct (a)-(f) 1 punt: meer dan 2, maar minder dan 6 items correct (a)-(f) 2 punten: alle items correct (a)-(f)

	<i>c. Hebben ze dan lucht nodig? Kunnen ze dan nog ademen?</i> <i>d. Kunnen ze dan bewegen?</i> <i>e. Dromen ze dan?</i> <i>f. Hebben ze water nodig?</i>	(f)
<i>Causaliteit</i>	<i>7. Kan je eens een voorbeeld geven waardoor een mens dood kan gaan?</i> <i>En wanneer dat dan gebeurt, wat maakt het dat een mens echt dood is?</i>	0 punten: het kind benoemt externe oorzaken van de dood (zoals een mes, als iemand een slecht persoon is) 1 punt: het kind refereert naar het lichaam maar niet naar een biologische oorzaak (zoals een mes, want het snijdt in je lichaam) 2 punten: het kind geeft een volledig en expliciete biologische oorzaak als antwoord (zoals een mes omdat het in iemands lichaam snijdt en al het bloed uit je lichaam stroomt waardoor je dood gaat)

Bijlage 2: vragenlijst voor de ouders

1. Religie

- **Voedt u uw kind religieus op?**

- Ja
 - Welke religie? _____
 - Heeft deze religie naar uw idee invloed op hoe uw kind over de dood denkt en praat? _____
Zo ja, op welke manier denkt u dat het invloed heeft?

- Nee

Eventuele toelichting: _____

2. Communicatie over de dood

- **Praat u wel eens met uw kind over de dood?**

- Ja, ik heb dit al op eigen initiatief met mijn kind besproken.
- Ja, maar alleen omdat de situatie hierom vroeg (bijv. omdat uw kind er vragen over had of omdat het in de media werd besproken, bijv. nu met het Coronavirus).
- Nee, maar ik ben dit nog wel van plan.
- Nee, ik zal dit alleen doen wanneer de situatie hierom vraagt (bijv. bij vragen van uw kind over de dood of omdat het in de media wordt besproken, bijv. nu met het Coronavirus).
- Nee, ik ben niet van plan om hier binnenkort een gesprek met mijn kind over te voeren.

Eventuele toelichting: _____

- **Hoe ervaart u een gesprek over de dood met uw kind?**

- Moeilijk
- Emotioneel
- Prettig
- Vervelend
- Naar
- Goed
- Neutraal
- Anders, namelijk _____

Eventuele toelichting: _____

- **Hoe omschrijft u de dood of zou u dit beschrijven wanneer u dit aan uw kind uitlegt?**
 - Als een biologisch feit.
 - Met een verzachtende en verhullende omschrijving (zoals 'een lange slaap houden', 'op reis gaan', 'naar de sterren gaan').
 - Op een andere manier, namelijk _____

Eventuele toelichting: _____

3. Directe ervaringen met de dood

- **Heeft uw kind wel eens een directe ervaring met de dood gehad?**
 - Ja
 - Hoe dichtbij was deze ervaring?
 - Iemand overleden in het gezin
 - Iemand overleden in de familie
 - Een huisdier dat is overleden
 - Een dood vogeltje/ander dier tegengekomen op straat

- Andere ervaring, namelijk _____

- Hoe recent was deze ervaring?

- Afgelopen 12 maanden
- Vorig jaar
- 2 jaar geleden
- meer dan 3 jaar geleden

- Nee

Eventuele toelichting: _____

- Heeft u nog overige opmerkingen? _____

Bijlage 3: Informatie voor ouders

Radboud Universiteit

INFORMATIE OVER HET ONDERZOEK

Naam onderzoek: Communicatie met kinderen over de dood: Het effect van film op het begrip dood bij kinderen van zeven jaar

Verantwoordelijke onderzoeker: Dr. L.M.C. Faro

Uitvoerder van het onderzoek: nader te bepalen, een Bachelor student Communicatie- en Informatiewetenschappen in het kader van zijn/haar afstudeeronderzoek

Inleiding

Wij vragen u en uw kind om mee te doen aan een wetenschappelijk onderzoek. Meedoen is vrijwillig. Om mee te doen is uw schriftelijke toestemming nodig. Voordat u beslist of u uw kind wilt laten meedoen aan dit onderzoek, krijgt u uitleg over wat het onderzoek inhoudt. Lees deze informatie rustig door en vraag de onderzoeker uitleg als u vragen heeft.

Beschrijving en doel van het onderzoek

In dit onderzoek willen we kijken of een fragment uit een film een bijdrage zou kunnen leveren aan een beter begrip over de dood bij kinderen. Dit is belangrijk omdat ook jonge kinderen in aanraking kunnen komen met de dood. Tot ongeveer het tiende levensjaar is het voor een kind moeilijk te begrijpen wat het betekent als een mens of dier doodgaat.

Resultaten van wetenschappelijk onderzoek bij jonge kinderen tonen aan dat als een kind begrijpt dat doodgaan een biologisch feit is, dit gepaard gaat met een afname van angst voor de dood. Het is daarom, ook al vinden veel volwassenen dit complex en emotioneel, van belang al op jonge leeftijd met kinderen over de dood te spreken.

Wat wordt er van u en uw kind verwacht?

Vragenlijst ouders

In dit onderzoek wordt u in eerste instantie gevraagd een vragenlijst in te vullen. De onderwerpen die in deze vragenlijst aan de orde komen zijn: religie, de communicatie die u met uw kind heeft over de dood, en we vragen naar directe ervaringen die uw kind met de dood heeft, bijvoorbeeld de dood van een naaste maar ook de dood van een huisdier.

Interview kind

Uw kind wordt vervolgens telefonisch/via skype/zoom/facetime (we spreken dit via de mail met u af) geïnterviewd door de onderzoeker. De onderzoeker vult vervolgens een vragenlijst in met als doel toetsing van het begrip van de dood bij het kind.

Bekijken filmfragment uit de Lion King

Hierna wordt uw kind gevraagd online het toegezonden en voor deze studie geselecteerde fragment uit de *Lion King* (versie 1994, Kijkwijzer 6+) te bekijken. Dit is het fragment waarin Mustafa, de vaderleeuw, komt te overlijden en Simba, het zoontje, bij zijn lichaam rouwt om zijn dood.

Vervolginterview kind

Hierna wordt uw kind opnieuw telefonisch/via skype/zoom/facetime geïnterviewd en vult de onderzoeker opnieuw de vragenlijst in. Doel is begrip van de dood te toetsen ná het bekijken van het fragment.

Het onderzoek zal ongeveer een uur duren.

Wat betekent het dat u en uw kinderen meedoen aan deze studie?

In de huidige situatie rond de uitbraak van het Corona virus kunnen wij ons voorstellen dat een gesprek over de dood emoties met zich mee kunnen brengen. We zijn ons daar terdege van bewust. We kunnen ons voorstellen dat erover praten met een onbekende emotioneel belastend kan zijn voor u en voor uw kinderen. Daar hebben we uiteraard alle begrip voor en houden we uiteraard rekening mee.

Aan de andere kant is het ook mogelijk dat u en uw kinderen er behoefte aan hebben om juist op dit moment uw ervaringen met ons te delen. Misschien omdat u en uw kind er vol van zijn, en erover vertellen soms ook kan helpen en zou kunnen leiden tot een beter begrip van de dood bij uw kind.

Vrijwilligheid

U en uw kind doen vrijwillig mee aan dit onderzoek. Daarom kunt u op elk moment tijdens het onderzoek uw deelname stopzetten en uw toestemming intrekken. U hoeft niet aan te geven waarom u stopt. U kunt tot twee weken na deelname ook de onderzoeksgegevens en persoonsgegevens van uw kind laten verwijderen. Dit kunt u doen door een mail te sturen naar de begeleider.

Wat gebeurt er met mijn gegevens?

De onderzoeksgegevens die we in dit onderzoek verzamelen, zullen door wetenschappers gebruikt worden voor datasets, artikelen en presentaties. De anoniem gemaakte onderzoeksgegevens zijn tenminste 10 jaar beschikbaar voor andere wetenschappers. Als we gegevens met andere onderzoekers delen, kunnen deze dus niet tot u of uw kind herleid worden.

In dit onderzoek worden geluidsopnames gemaakt. Deze opnames worden gebruikt voor letterlijke uitwerking en analyse van wat er is gezegd. Deze geluidsopnames kunnen (door de unieke stem) niet volledig anoniem gemaakt worden maar de uitgewerkte teksten zullen wél geanonimiseerd worden en zo worden opgeslagen op een veilige plaats. Na afloop van het onderzoek zullen deze audiobestanden worden verwijderd.

U krijgt van ons een formulier waarop u toestemming voor het maken en gebruiken van deze opnames kunt aangeven.

Voor de interne administratie van dit onderzoek zijn ook persoonsgegevens nodig, zoals naam en geboortedatum van de deelnemers. Deze gegevens zijn alleen toegankelijk voor de onderzoeker en de gegevensbeheerder.

We bewaren alle onderzoeks- en persoonsgegevens op beveiligde wijze volgens de richtlijnen van de Radboud Universiteit.

Heeft u vragen over het onderzoek?

Als u meer informatie over het onderzoek wilt hebben, kunt u contact opnemen met Laurie Faro.

Ethische toetsing en klachten

Dit onderzoek is goedgekeurd door de Ethische Toetsingscommissie Geesteswetenschappen van de Radboud Universiteit (ETC-GW nummer 2020 – 9339)

Heeft u klachten over het onderzoek, dan kunt u contact opnemen met de verantwoordelijke onderzoeker.

Ook kunt u een klacht indienen bij de secretaris van de Ethische Toetsingscommissie Geesteswetenschappen Radboud Universiteit.

Voor vragen over de verwerking van gegevens in dit onderzoek kunt u contact opnemen met:

Toestemmingsverklaring

Als u en uw kind aan dit onderzoek mee willen doen, vragen we u een toestemmingsverklaring te ondertekenen. Door uw schriftelijke toestemming geeft u aan dat u de informatie heeft begrepen en instemt met deelname aan het onderzoek.

Bijlage 4: toestemmingsverklaring

Radboud Universiteit

TOESTEMMINGSVERKLARING

Naam onderzoek: Communicatie met kinderen over de dood: Het effect van film op het begrip dood bij kinderen van zeven jaar

Verantwoordelijke onderzoeker: Dr. L.M.C. Faro

Verklaring ouder/voogd

Ik heb de schriftelijke informatie over het onderzoek gelezen en het onderzoek is mij uitgelegd. Ik heb de gelegenheid gehad vragen te stellen over het onderzoek. Ik heb voldoende tijd gehad om na te denken over mijn deelname en over de deelname van mijn kinderen. Ik begrijp dat ik mijzelf en mijn kinderen op elk moment, zonder enige consequentie en zonder opgaaf van reden, uit de studie kan terugtrekken.

Ik geef wel/niet* toestemming aan de onderzoeker om eventuele interviews door middel van opnameapparatuur vast te leggen. Na afloop van het onderzoek zullen deze audiobestanden worden verwijderd.

Ik geef toestemming mijn gegevens en die van mijn kinderen anoniem te gebruiken voor het doel zoals omschreven in de schriftelijke informatie over het onderzoek.

Ik geef toestemming om mijn geanonimiseerde onderzoeksgegevens en die van mijn kinderen op te slaan op de beveiligde sites van de Radboud Universiteit Nijmegen.

Ik stem in met deelname van mij en van mijn minderjarig(e) kind(eren).

Naam minderjarig(e) kind(eren):

.....

.....

.....
.....

Naam:

Relatie tot de deelnemer:.....

Handtekening:

Datum:

Verklaring uitvoerend onderzoeker

Ik verklaar dat ik de hierboven genoemde ouder/voogd juist heb geïnformeerd over het onderzoek en dat ik mij houd aan de richtlijnen voor onderzoekers zoals verwoord in het protocol van de Ethische Toetsingscommissie Geesteswetenschappen.

Naam:

Handtekening:

Datum:.....

*graag aangeven of toestemming tot opname van het interview wel of niet wordt verleend

Bijlage 5: debriefing

Radboud Universiteit

Geachte familie (naam deelnemende familie)

Enige tijd geleden heeft uw familie welwillend medewerking verleend aan het onderzoek

Communicatie met kinderen over de dood: Het effect van film op het begrip dood bij kinderen van zeven jaar

Via dit schrijven spreken wij onze dank uit voor uw openheid en bereidwillige medewerking van u en uw kind.

We kunnen ons voorstellen dat u misschien behoefte heeft nog eens na te praten over hoe u en uw kind het onderzoek, en vooral het onderwerp, hebben ervaren. Uiteraard zijn we hiertoe gaarne bereid en in dat geval kunt u contact opnemen met Laurie Faro.

De door u en uw kind verstrekte gegevens worden, zoals we hebben afgesproken, anoniem en vertrouwelijk behandeld en opgeslagen.

Zoals afgesproken sturen wij, te zijner tijd, na afronding van het onderzoek, een overzicht van de resultaten.

We danken u nogmaals heel hartelijk voor uw medewerking.

Met vriendelijke groet,

Namens alle onderzoekers:

Dr. Laurie M.C. Faro

Bijlage 6: codeerschema

Codeerschema

De kleuren zijn gekozen uit de tekstmakeringskleuren uit de arceer functie van word.

Kleur	Code	Betekenis
Geel	Onontkoombaarheid/algemeenheid	Het begrip dat alles wat leeft ook dood gaat
Licht groen	Toepasselijkheid	Het begrip dat alleen levende 'dingen' dood kunnen gaan
Licht blauw	Onomkeerbaarheid/permanentie	Het begrip dat de dood blijvend is en dat er geen terugkeer naar het leven mogelijk is
Roze	Beëindiging	Het begrip dat alle processen in een lichaam op zullen houden te functioneren waarop de dood zal volgen.
Donkerblauw	Causaliteit	Het begrip dat dood uiteindelijk veroorzaakt wordt door afbraak van lichamelijke functies.
Rood	Variabele religie	Religieuze instructies, opvattingen van mensen in hun directe omgeving, culturele praktijken en blootstelling aan prikkels van de dood (bijvoorbeeld oorlog in het land van het kind)
Donkergroen	Variabele communicatie met ouders	Ouderlijke input over het onderwerp de dood.
Paars	Variabele directe ervaring	Directe ervaring omvat (1) de dood van een direct familielid of goede vriend, (2) de dood van een verder familielid, een kennis of een familielvriend (3) of de dood van een huisdier
Donkerrood	Overig (open coderen)	Dingen die niet bij een van de bovenstaande codes horen.

Bijlage 7: verklaring geen fraude en plagiaat

Bijlage A. Verklaring geen fraude en plagiaat

Print en onderteken dit *Verklaring geen fraude en plagiaat* formulier en voeg dit formulier als laatste bijlage toe aan de eindversie van de bachelorscriptie die in papieren versie wordt ingeleverd bij de eerste begeleider.

Ondergetekende
[Voornaam, achternaam en studentnummer],

Nathalie Vleemingsh [redacted]

Bachelorstudent Communicatie- en Informatiewetenschappen aan de Letterenfaculteit van de Radboud Universiteit Nijmegen, verklaart met ondertekening van dit formulier het volgende:

- a. Ik verklaar hiermee dat ik kennis heb genomen van de facultaire handleiding (www.ru.nl/stip/regels-richtlijnen/fraude-plagiat), en van artikel 16 "Fraude en plagiaat" in de Onderwijs- en Examenregeling voor de BA-opleiding Communicatie- en Informatiewetenschappen.
- b. Ik verklaar tevens dat ik alleen teksten heb ingeleverd die ik in eigen woorden geschreven heb en dat ik daarin de regels heb toegepast van het citeren, parafraseren en verwijzen volgens het Vademecum Rapporteren.
- c. Ik verklaar hiermee ook dat ik geen teksten heb ingeleverd die ik reeds ingeleverd heb in het kader van de tentaminering van een ander examenonderdeel van deze of een andere opleiding zonder uitdrukkelijke toestemming van mijn scriptiebegeleider.
- d. Ik verklaar dat ik de onderzoeksdata, of mijn onderdeel daarvan, die zijn beschreven in de BA-scriptie daadwerkelijk empirisch heb verkregen en op een wetenschappelijk verantwoordelijke manier heb verwerkt.

Plaats + datum

[redacted]

Handtekening

[redacted]